

1. הקדמה: משיחיות מודרנית

טלמון הציג שני קטבים בהיסטוריה האידאית של מאתיים השנים האחרונות: האמפיריציזם, שממנו נגזר הליברליזם על כל היבטיו; והמשיחיות המדינית. הראשון פרגמטי, לומד מתוך הנסיון, ובשל כך נוטה יותר להגדיר את מה שהוא מתנגד לו, מאשר את מה שאליו הוא חותר: הוא מתנגד לאלימות, לעריצות, לכפייה. הוא חותר לשמירת זכויות האדם, זכויות הפרט. הוא נמנע מלהציג פתרונות כל-כוללים לחידת הקיום האנושי ומסתפק בפתרונות מידיים לבעיות שבעין. אין בו היהירות של מי שבטוח, שבצקלונו האמת המוחלטת. כיוון שכך – הוא סובלני ונוטה להתייחס בסלחנות לדעות אחרות. הביטוי הפוליטי שלו הוא הפרלמנטריזם, שנתגלגל במאה ה-20 לדמוקרטיה פרלמנטרית. הוא שואב את כוחו מן האמונה הרציונלית בפרוגרס, בכך שהעולם נתון בהתקדמות מתמדת לקראת עתיד טוב יותר. כיוון שכך – הרי הוא מאמין בתהליכי שינוי אורגניים, הדרגתיים, שהם חלק בלתי-נפרד מן האמונה האופטימיסטית שיצר לב האדם טוב מנעוריו, ובפרוגרס של החברה בכלל.

המשיחיות המדינית, לעומת זאת, חותרת להגשמה מידית של אמת כל-כוללת. מלכות אלוהים עלי אדמות, שנתחלפה בתפישות החילוניות במלכות האדם עלי אדמות, שוב לא הוצגה כאידיאל רחוק של אחרית הימים, אלא נתפשה כמציאות שבהישג יד, שפעולותיהם של המאמינים חייבות להביא להתגשמותה כאן ועכשיו. בניגוד לאופטימיזם, המאפיין את הליברליזם, שורה רוח פסימיסטית על אמונות הגאולה הגדולות מעצם טבען: התהליך ההיסטורי נשתבש, לשיטתן, ולא יוכל עוד להוליך מעצמו אל הגאולה. לפיכך שומה על המאמינים לתקן את המעוות, להשיב את ההיסטוריה למהלכה התקין. וזאת – על-ידי הבקעה חד-פעמית, על-ידי מעשה מהפכני, אשר יהרוס את החברה הישנה ומתוך שברי הישן יעלה סדר חברתי, לאומי או עולמי, חדש.

תנועות הגאולה החילוניות, עם שהן תנועות המושכות המונים ומארגנות המונים, הריהן לכן תנועות אליטיסטיות, השמות מבטחן באוונגרד, ואינן בוטחות בנאמנות ההמונים: אלה ניתנים למניפולציה, לנאמנות או לבגידה, ועל-כן הם זקוקים להדרכה, לשלטון שיפעל מכוח הלגיטימציה שהם מעניקים לו, אבל לא דווקא אגב מתן יצוג להם: שלטון למענם – אך לא על-ידיהם. מכאן יחסם הדו-ערכי של זרמים אלה לדמוקרטיה. הואיל וההבקעה ההיסטורית חייבת על-פי הגדרתם לבוא באקט מהפכני, הכרוך מטבעו באלימות – מהיותו מנוגד לאינטרסים של המבקשים להשאיר את הסדר הנוכחי על כנו – הרי ההכרה שהמטרה מקדשת את האמצעים נהיית לחלק בלתי-נפרד של האתוס המהפכני. "עידן האלימות" – כך מכנה טלמון את מאה וחמישים השנים האחרונות, שהוא רואה אותן כשדה המערכה בין דתות פוליטיות שעיצבו את העולם המודרני.

2. משה הס: משיחיות טבעית

הנצרות הנה חיונית בתהליך ההתקדמות ההיסטורית, אך היא שלב מעבר בלבד בניגוד ליהדות:

עמנו לא זו בלבד שיסד בימי קדם את הדת הנעלה ביותר, שעתידיה היתה להיעשות נחלה לכל העולם התרבותי, אלא שגם סייע שתהא זו הולכת ומתפתחת ככל שהלכה והתקדמה החברה האנושית וככל שהלכו והתעדנו רוח האדם ורגשותיו. ותעודה זו — תעודתו תהיה עד קץ הימים; כוונתי, עד אשר תימלא הארץ דעת אלוהים, כדבר נביאינו. כי קץ הימים, שעליו התנבאה היהדות למן תחילה ההיסטוריה הקדושה, בימי טובה ובימי רעה, לא קץ העולם הוא, כפי שהבינוהו בטעות אומות העולם, אלא השלמה בדרך התפתחותו וחינוכו של המין האנושי.¹⁹

הס נטש, איפוא, את ההנחה של קיום היהודים כ"חנוטים, בחינת גוף בלי נשמה" שהעניקו לעולם באמצעות הנצרות בשורה, אולם לאחר מכן בטלה "תעודתם". אם בעבר היה לבו עם אלה שמנו את ישראל עם "העמים אשר כמתים נחשבו", הרי הוא מודה עתה בטעותו. דווקא המשיחיות היהודית מבטיחה עתיד לישראל משום שלא כמשיחיות הנוצרית — הלוקה ב"ספיריטואליות" יתירה,²⁰ בזה לחיי העולם הזה ומשליכה יתבה על חיי העולם הבא, על גאולה של הפרט, על הישגות הנפש, ויוצרת שניות — היא דוגלת באיחוי הקרע בין עולם של מעלה ולבין עולם של מטה.

הס צירף ליסוד החדשני-רסטוראטיווי את היסוד האוטופי. אין הוא צופה סתם לחדוש ימינו כקדם, אלא למצב אידאלי שטרם היה, לסדר סוציאליסטי:

עמי התרבות מתכוננים לנצל שכם אחד את הטבע על-ידי עבודה שמיוסדת על הישגי המדע, שאינה זקוקה עוד לטפילי התווך ושוב לא תרשה להם אפוא להופיע. הם מתכוננים לקראת תקופה חדשה זו על-ידי שירכשו להם בתנופת מלחמה קרקע לאומית חופשית, על-ידי ביטול כל שלטון גזעים ושלטון מעמדות, על-ידי התאגדות חופשית של כל הכוחות היוצרים, אשר העביר מן העולם את האיבה בין הספקולאציה של בעלי ההון ובין העבודה הפרודוקטיבית של העיון והעבודה המדעית.²⁴

החזון הוא חזון של "התאגדות" (Assoziation) הבא לו להס מן הסוציאליזם האוטופי של צרפת,²⁵ אך ייחודו של החזון הוא בכך שהוא אוחד באוטופיה וגם מן

היסוד הרסטוראטיווי אינו מושך את ידו. לכן הנוסחה היא בניין ארץ-ישראל על בסיס "עקרונות של תורת משה דהיינו, עקרונות סוציאליסטיים".²⁶ "רכישת קרקע-

...הוא היה ממונה על משימה...

נציג עתה את השאלה — כיצד ראה הרצל את עצמו? ייזכר כאן שהרצל טרח לספר, כי בילדותו חלם חלום על המשיח. וכך הוא מעיר ביומנו: "מה ביני לבין שבתי צבי?... שבתי עשה עצמו גדול... ואילו אני (כותב הרצל), הגדולים — קטנים בעיני, ממש כמוני!"³ שבתי צבי מופיע גם ב"אלטנוילנד" ושם הוא נזכר כדמות המשמשת נושא ליצירה אופראית. המבקרים בבית האופירה המציגה את "שבתי צבי" משוחחים על דמותו בעת ההפסקה. אומר אחד המתדיינים (وهוא הד קולו של הרצל עצמו, לפי התרשמותי): "שבתי צבי הקדים את זמנו!" והוא מסביר: "רק מאוחר, בסוף המאה התשע-עשרה, לאחר שכל עמי התרבות האחרים כבר הגיעו להכרת ערך עצמם ופעלו בכוחה, הכיר גם עמנו המנודה, שתשועה תבוא לו מכוחו שלו ולא מידי עושי-נפלאות דימוניים".⁴

מובן מאליו שמצטרף לכאן גם החשש הישן מפני משיחיות-שקר; חשש המבוסס על הנסיון ההיסטורי מתולדות הנצרות, השבתאות, והפרנקיזם. הרצל, שנוכח לדעת, כי אין די בשידול אנשים חשובים וכי יש להקים תנועה אשר תשנה את גורלו של העם היהודי, נתקל בהמונים הצמאים למשיחיות וגם מפחדים מפניה בו בזמן. יש לזכור שהרצל חרד עד מאוד שמא תצטייר תנועתו כתנועה אוטופיסטית. בעיניו לא היה דבר גרוע מאשר להמשיל את תוכניתו לאוטופיה של תיאודור הרצקה, חברו למערכת. אכן, כאשר נפגש הרצל ב-1904 עם מלך איטליה התפתחה ביניהם שיחה מעניינת מאוד בעניין המשיח. לשאלת מלך איטליה, האם עדיין מצפים לו היהודים, ענה הרצל: "כמובן, הוד מלכותך, בחוגים הדתיים; בחוגינו, המשכילים והנאורים, זה כמובן איננו בנמצא". הוא טורח להדגיש, שהציונות היא תנועה "לאומית צרופה", שאין בה לא משיחיות ולא דתיות ולא שום שעטנ"ז אחר. בהמשך השיחה סיפר למלך דבר ששיעשע את שני האישים, אבל יש בו משום חזוק לנקודה שהעלינו. לדבריו, כאשר ביקר בפלשתינה נזהר הרצל מאוד שלא לרכוב על חמור לבן או על סוס לבן, כדי שלא יסבכו אותו, חס וחלילה, באמונת המשיח!⁵ יש, איפוא, אצל הרצל משני הדברים: הוא חולם על שבתי צבי, שבעצם איננו יודע עליו הרכה, אבל רואה בו משום סמל; והוא גם מסתייג ממנו, לפחות כלפי חוץ.

עוד יותר חשוב לענייננו הוא יחס הגומלין, שנתפתח בינו לבין ציבור מעריציו. יכול היה הרצל להוסיף ולדבוק בתורות ליברליות כאוות נפשו — לא על בסיסן עמדה מנהיגות. הלוך-הרוח המשיחי והתקוות האירציונליות, שעורר בקרב המוני היהודים בתחום המושב, מקורם היה בעולם רוחני אחר מזה, שאליו ראה עצמו שייך. הסימביוזה בין מנהיג ומונהגים פעלה במקרה זה להעלאת המנהיג לכדי דמות כריזמטית, שמיוחסים לה כוחות ומואצלות לה סמכויות הרחק מעבר למקובל במשטרים פרלמנטריים. אמנם הרצל הוסיף לחשוב במושגים ליברליים-אריסטוקרטיים, אולם הציבור שהלך אחריו שיווה לו ולפעולותיו חשיבות ומשמעות על-רציונליות, שלא כמקובל בין מנהיג ומונהגים בחברות ליברליות. הרצל נצטייר בעיני המוני בית ישראל כמשיח, העתיד להביא את הגאולה מיד. והלוך-רוח זה הוא שהיה הקובע בהתפתחותה של התנועה.

4. אחד העם: ציונות רוחנית

כיוון שבעיני אחד העם הציונות היא בראש ובראשונה מהלך תרבותי רוחני, הוא סבר שמדובר בתהליך שיימשך דורות, ולא בשינוי פוליטי קצר מועד המושפע מן האנטישמיות באירופה. מכאן נבעה גם התנגדותו החריפה להרצל כבר מן הקונגרס הציוני הראשון, וביתר שאת עם הופעת אלטנוילנד בשלהי 1902. אחד העם סבר שהיהודי החדש צריך לעבור תהליך ארוך של חינוך אשר יתקן את העיוותים שיצרה הגלות. הגלות גרמה לשיבוש תרבותי שהתבטא אף באמונות הדתיות שנפגמו והתמקדו מעתה באושר האישי ולא ביצירתה של חברת מופת יהודית בארץ ישראל: 'השטן הזה, ה"אני" של היחיד והצבור הפרטי, מרקד בינינו בכל אשר נעשה לעמנו ומכבה את האהבה הלאומית בהתגלותה לעיתים רחוקות, כי עצום הוא ממנה'. לפיכך תהליך יצירתו של יהודי חדש כרוך בחינוך מתמשך ולא במעשה פוליטי קצר ימים: 'לא בחיל ולא בכוח, כי אם ברוח', פסק אחד העם. לשיטתו הדרך לגאולה הלאומית היא ארוכה, ייתכן שתארך מספר דורות, ורק בסופה תקום המדינה היהודית הראויה: אראנו ולא עתה, אשורנו ולא קרוב'.

(יצחק קונפורטי \ היהודי החדש במחשבה הציונית: לאומיות, אידאולוגיה והיסטוריוגרפיה)

"... אבל לא כך היא המדה "בעקבות משיחא", כלומר, כשהמון בני אדם, שנלאו נשוא עוד במנוחה תלאות החיים, מוצאים או ממציאים להם איזה "משיח", שיפדה אותם מכל צרותיהם. ואחת היא אם נראה להם המשיח בצורה של עצם פרטי או של עצם קבוצי או אפילו רק בצורת איזו 'שיטה' חדשה בדרכי החיים, – בין כך ובין כך, לפי שנושאים עיניהם תמיד אל "משיחם" זה ורואים בו מקור הישועה, וממילא גם סמל האמת והטוב, ואת עצמם הם חושבים להולכים "בעקבותיו" ומאמיני אמתותיו – הרי זה מבטל בעיניהם כל ההבדלים שבין אדם ואדם ואין יתרון עוד לחכם על בער, לזקן על נער, אחר כי אלו ואלו הם כקליפת השום לפני ה"משיח" ואלו ואלו עושים – או צריכים לעשות – אונם כאפרכסת בשביל לשמוע תורתו ולהאמין. אין צורך לאדם עוד לא בדעת יתרה ולא בנסיון ארוך בשביל שידע להבחין בין אמת ושקר, טוב ורע, אלא הכל כשוה באים ולוקחים את האמת ואת הטוב מן המוכן באוצרו של "משיח", וכל המשנה ממטבע שבאוצר זה, אפילו הוא זקן ויושב בשיבה, בידוע שבדאי הוא, והכל, אפילו תינוקות של בית רבם, רשאים לירוק בפניו ולדונו כזקן ממרא. העומדים מחוץ למחנה ה"משיח" משתוממים על "קלקול המדות" שבא לעולם פתאום, כי "ירחבו הנער בוקן והנקלה בנכבד", ומגנים את הדבר בשם "חוצפה". אבל ה"משיחיים" עצמם אינם רואים ואינם יכולים לראות במנהגם זה שום דבר מגונה, בהיותו באמת אך תולדה מוכרחת מאמונתם היסודית, שהמשיח משה קטן וגדול ואין עוד בעולם "עליונים" ו"תחתונים", אלא – "אחים במשיח" ו"איבי המשיח".

(אחד העם \ "בעקבות משיחא")

5. אצ"ג ו'בוטינסקי

רבותיכם למדו: המשיח יבוא בדורות הפאים: ויהודה תקום פלי אש ובלי דם. היא תקום עם כל עין, עם כל בית נוסף. ואנכי אומר: אם דורכם יפגור ולא ידחק בידיו וידפקו את הקץ ובאש לא יבוא עם מגן של דוד ובדם לא תבאנה ארצות סוסיו – לא יבוא המשיח בדור גם רחוק. לא תקום יהודה. ⁸⁷	ללב אין שום חובה. לבה הוא בן-חורין. עבד את רצונה: רק הוא לה הדין, ויהי מחוז-הפצו מופת או מרצח, עצלות או מאבק, או בית טוב וחסם, או דרך-תחתית של השרות לעם מאבקי – לא חק, לא צו האל מלמעלה: הוא חג לרצון נפשי, שאין פבלי חובה לה. ⁸⁴
--	---

טובתם של היחידים נוצרה חברה, לא להפך; והקץ שבעתיד, חזון ימות המשיח – הוא גן עדן של היחיד, ממלכת אנארכיה מזהירה, משחק הנפתולים בין כוחות אישיים ללא-חוק ולאין-גבול – וה'חברה' אין לה תפקיד אלא לעזור את הנופל, לנחמו ולהקימו ולתת לו את האפשרות כי שוב ישוב לאותו משחק-הנפתולים. אם יופיעו --- שיירי

6. ברנר וברדיצ'בסקי: ציונות חילונית

"צעירי ישראל אלה אומרים: שאלתנו אנו [...] שאלתנו-צעקתנו היא: מה לעשות לנו, היהודים? כיצד לחיות? כיצד לחדול מלהיות פאראזיטים בכל המובנים? כיצד לרכוש תנאים של יצירת אפני חיים הגונים? [...] והשאלה לנו היא לא מה נעשה ליהדות אלא אנו, היהודים, מה נעשה לעצמנו, שנמצא איזה מקום מנוחה, שלא נדחף מגבולות התרבות האנושית, מגבולות היצירה, באפנים ידועים, לאומיים, שלא נישאר במקום שאנו עומדים אתה עם תרמילי דלותנו בכל הענפים". (י"ח ברנר)

האתגר האחרון הוא היחס כלפי ההיסטוריה היהודית. זהו אתגר ציוני פנימי, המציג שאלות כגון: איך אנחנו רואים את עצמנו? איך אנחנו רואים את ההמשכיות, או את קטיעת הרציפות ההיסטורית בחיינו? מכאן המסקנה החריפה של ברדיצ'בסקי ושל ההולכים בעקבותיו, הרוצים לנתק את השלשלת ההיסטורית. אך בד בבד עם ניתוק השלשלת ההיסטורית אומר ברדיצ'בסקי עצמו: "הציונות היא המשכה של המשיחיות!"¹² יש להתנער, לדעתו, מכל ההיסטוריה היהודית בגולה ורק יסוד אחד נשאר להיצמד אליו והוא – המשיחיות. מכוחה אפשר יהיה לחזור ולהתחבר לתקופה הקדומה של העבר המפואר ולקפוץ מעל ההיסטוריה של הגלות. אפשר אולי לטעון שברדיצ'בסקי איננו אופייני, שהוא איש יוצא דופן, שגם ציוני מאורגן איננו, אבל השפעתו בציונות ובמיוחד על אנשי העליה השניה היתה גדולה.

7. סיכום: שנהיה נשכחים

"ידוע אתה דוב מה תכליתה של הציונות?"

"מה?"

"שנהיה נשכחים!"

"נשכחים?"

"כן, דוב, כן. הנה זו תכליתה של הציונות, שנהיה נשכחים, שלא יהיו יהודים בעולם, לא אוהבי יהודים ולא שונאי יהודים. לא אנטישמים ולא פילושמים. שנהיה עם, עם סתם כך, בלי אוהבים, בלי שונאים. ובתכלית הקיצור, עם בארצו..."

דוב מהנהן, ודאי הבין מחצית הדברים.

וליאון אברמוביץ' מתלהב, הרי את הרעיון ניתן לנסח טוב יותר, והנה, בראשו, כבר עולות מילים מן המעולות.

"לשם כך באנו לכאן, דוב. אך ידאינו אותך הציה והאויבים, המחלות והפגעים, הסכסוכים והייאוש. זה עמל הציוניות וזה שכרה – שנהיה עם סתם כך, יושב נשכח בארצו..."

(אמיר גוטפרינד \ העולם, קצת אחר כך)